

SARISALTIK OCAĞINA BAĞLI ALEVİLER'DE ÖLÜM İLE İLGİLİ İNANÇ VE RİTÜELLER (Tunceli Karacaköy Örneği)

Yrd. Doç. Dr. Y. Mustafa KESKİN

Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi,
e.mail: ymkeskin@firat.edu.tr

Özet

Bu araştırmada, insan hayatının üç önemli “geçiş” dönemlerinden birisi olan “ölüm” olgusu etrafında kümelenen âdet, inanma ile dinsel ve büyüsel işlemler, folklor ve etnoğrafya'nın da yardımıyla ancak, esas itibarıyla din sosyolojisinin bakış açılarıyla anlaşılmaya ve açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, araştırmaya konu olarak, Tunceli İli, Hozat İlçesi'ne bağlı bir “Alevî kültür sahası” olan “Karacaköy” seçilmiştir. Araştırma boyunca, söz konusu köy toplumdaki “ölüm” geleneğine ilişkin âdet, inanç, dinsel ve büyüsel işlemlerin, Sünnî inançlı topluluklardakilerle benzeşen ve farklılaşan yönleri üzerinde durulmuştur.

Giriş

İnsan hayatının üç önemli “geçiş” dönemi vardır ki bunlar: “Doğum”, “evlenme” ve “ölüm”dür. “Bu üç önemli geçişin çevresinde bir takım âdet, ayin, tören ile dinsel ve kimi yerde büyüsel işlem kümelenmekte ve söz konusu geçişleri yönetmektedir. Bunların hepsinin amacı, genelde insanın yeni durumunu kutlamak ve kutsamak, aynı zamanda da onu “geçiş” sırasında yoğunlaştığına inanılan tehlikelerden ve zararlı etkilerden korumaktır. Böylece, geçiş dönemlerinde kümelenen âdetler, gelenekler ve törenler, araştırılan ülkenin, coğrafi bölgenin ya da kent, ilçe, köy gibi daha küçük toplumsal ünitelerin farklılıklarının ana bölümlerinden birini oluşturmaktadır.”¹

Biyolojik olarak “bedenin yaşama gücünü kaybetmesinden ibaret olan ölüm olayının doğrudan en önemli toplumsal sonuçlarından birisi, üyelerinden birinin aile grubundan sökülüp alınması olup, dinî bakımdan da bu olay yeni bir hayata başlamak için atılan ilk adım olduğundan, aile hayatı içinde önemli bir dinî-toplumsal olay olarak karşımıza çıkmaktadır. Ölüm olayı dolayısıyla düzenlenen dinî törenlerin, grup yaşantısında sahip oldukları büyük önem, sırların sırrı olan ölüm olayının toplumda ortaya çıkardığı korkunun etkilerinin derecesini ortaya koymaktadır. Ölüm olayı nedeniyle düzenlenen dinî törenlerin grup yaşantısında uyandırdığı yankılarda, ölenin sosyal statüsü büyük yankı uyandırır.”² Dolayısıyla, özellikle geleneksel toplumlarda halk dindarlığı çerçevesinde ele alacağımız ölüm olgusunun, toplumların sosyal yaşantısında uyandırdığı yankılar ile söz konusu olgu etrafında oluşan inanç ve uygulamaların tespit edilmesi, sadece folklor ve

etnografya açısından değil, din sosyolojisi açısından da oldukça önemli bir husus olarak kabul edilebilir. Bu bağlamda, araştırmamıza konu olarak bir “*Alevî kültür sahası*” olan *Tunceli* ili *Hozat* ilçesine bağlı “*Karacaköy*”deki ölüm ile ilgili inanç ve ritüeller seçilmiştir. Araştırma için böyle bir konunun seçilmiş olması tesâdüfî değildir. Zira *Karacaköy*, ülkemizdeki Alevî Ocakları içerisinde önemli bir yere sahip olan “*Sarısaltık Ocağı*”nın³ merkezi konumundadır. Nitekim, köyün en kıdemli Dedesi konumunda bulunan ancak, şu an *Hozat*’ta oturan Ahmet Yurt’un ifadesiyle, *Tunceli*’nin *Pülümür* ilçesi *Kırkmeşe*, *Erzurum*’un *Horasan* ilçesi *Endek* ve *Müşkü*, *Gümüşhane*’nin *Kelkit* ilçesi *Çorak* ve *Şiran* ilçesi *İnözü*, *Sivas*’ın *Refahiye* ilçesi *Kabuller* ile *İmranlı* ilçesinin *Kasaplar* köylerindeki Alevîler, söz konusu ocağın, talip⁴ köyleri konumundadır.

Araştırmanın amacı, söz konusu köyde yaşayan ve Alevî geleneğine bağlı halkın dinî-sosyal hayatında önemli bir yere sahip olan ölüm olgusu etrafında şekillenen âdet, inanma ve uygulamalar ile bunlara ilişkin tutum ve davranışların anlaşılması ve açıklanmasıdır.

Bu çalışma, esas itibariyle bir saha araştırmasıdır. Bu bağlamda, araştırmanın verileri, bizzat araştırmaya konu olan köye gidilerek, katılımlı gözlem ve mülakatlar yoluyla derlenmiştir.⁵ Bu mânada ölüme ait olarak tespit edilen âdetler, inanmalar, geleneksel işlemler ve uygulamalar açıklanırken, ayrıntılara kadar inilmiş, “tasvire” önem verilmiş ve yorumları yapılmıştır. Ayrıca, bunların Sünnî gelenektekilerle benzerlik ve farklılıkları üzerinde elden geldiğince durulmaya; dolayısıyla da, sözkonusu olgu etrafında kümelenen bir takım inanç ve ritüellerin nesnelliği de belirtilmeye çalışılmıştır.

Ülkemiz genelinde olduğu gibi, *Karacaköy*’de de, ölüm ile ilgili inanç ve ritüeller, “ölüm öncesi”, “ölüm sırası” ve “ölüm sonrası” olmak üzere üç ana safha altında ele alınıp, incelenebilir.

1. ÖLÜM ÖNCESİ İNANÇ VE RİTÜELLERİ

Ölüm ile ilgili inanç ve ritüellerin devreye girdiği ilk safhadır ki, bu safhadaki inanç ve ritüeller, ölümü düşündüren önbelirtilerden başlayarak, ölüm döşegindeki insana karşı yapılacak görevler etrafında kümelenmektedir.

a. Ölümü Düşündüren Önbelirtiler

Ölüm korkusunun bilinç altındaki baskısıyla tedirgin olan halk düşüncesi, geleceği bilmek isteğinin de etkisiyle, alışlagelmişin dışındaki bir takım davranışları⁶, örneğin, bir kısım hayvanların sesleri ile hastadaki psikolojik ve fizyolojik değişiklikleri, çoğu zaman, ölümün bir işareti, ya da bir önbelirtisi olarak algılamaktadır. Nitekim, ülkemiz genelinde olduğu gibi, *Karacaköy*’de de köpeğin uluması ile baykuşun ötmesi, genelde ölüme yorumlanmaktadır⁷.

Hastanın ölüm zamanının tahmin edilmesiyle ilgili diğer önbelirtiler de, hastada görülen bir takım psikolojik ve fizyolojik değişikliklerdir. Nitekim, ülkemiz genelinde olduğu gibi, Karacaköy’de de hastanın kendi kendine konuşması, dalgınlığı ve bir takım ilginç sözlerle evdekilere öleceğini hissettirmesi⁸ gibi psikolojik belirtiler ile, gözlerinin belli bir noktaya sabitlenmesi, nefes alış-verişlerindeki hızlanma, bedeninin sararması veya solması, el ve ayak tırnaklarının beyazlaşması veya morarması, burnunun iki kaş arasındaki kısmının içe doğru çökmesi ve gözlerinin kararması gibi fizyolojik belirtiler, ölümün yaklaştığına yorumlandığından⁹, bir takım hazırlıklara başlanmaktadır.

b. Ölüm Döşesindeki Kişiye Karşı Görevler

Ülkemiz genelinde olduğu gibi, Karacaköylüler de, ölüm döşesindeki kişiye karşı bir takım şeyleri görev, hatta dinî bir sorumluluk olarak algılamaktadırlar ki, bunlar: *hastayı ziyaret ederek O’nunla helâlleşmek, hastaya su vermek, Kur’an okumak*, (can verme esnasında) *hastayı kibleye doğru çevirmek* ve hastaya *kelime-i şehâdet getirtmek* gibi uygulamalardır.

Karacaköylüler, iyi gününde yanında oldukları gibi, zor günlerinde de acısını paylaşmak, tatlı sözlerle kendisine moral vermek için ölüm döşesindeki sevdikleri kişinin (can’ın) yanında olmaya çalışır; durumu ağırlaştığında, yaşlı ise elini öpmek suretiyle, değilse sözlü olarak kendisiyle helâlleşir. Öyle ki bu durum, dinî bir sorumluluk ve görev olarak algılanmaktadır. Zira, Sünnî gelenekte olduğu gibi, Alevilikte de “*kul hakkı*”na oldukça önem verilmektedir.

Ölüm halindeki kişinin (canın) istemesi halinde veya ölüme ait belirtilerin (örneğin, belleğin yitirilmesi, nefes almada aşırı güçlükler vb. gibi) görülmesi durumunda, ağzına az miktarda su verilir. Eğer, su içemeyecek durumda ise, dudakları bir bez veya pamuk parçası ile ıslatılır

Sünnî gelenekte olduğu gibi, Karacaköy’de de, ölmek üzere olan kişinin yanında bulunan kişilerden dinî bilgi sahibi olanlar (Mürşid, Pir, Rehber¹⁰ veya çağrılması halinde İmam) veya bunlardan birisi yoksa, tecrübeli kişi tarafından, söylenenleri anlayabilen veya tekrarlayabilen kişinin (Can’ın) yanında, Sünnîler’den farklı olarak, “*Kelime-i Şehâdet*”in sonuna “*Aliyyün Veliyullah*” lafzı eklenmek suretiyle, üç kez “*Lâ İlâhe İllellâh, Muhammeden Rasulullah, Aliyyun Veliyullâh*” söylenerek, hastanın tekrar etmesinin istenmesi şeklindeki uygulamaya çok dikkat edilmektedir. Ancak, hastanın durumu buna müsait değilse, bu sözleri tekrar etmesi için kesinlikle ısrar edilmez; yalnızca “Allah” sözü telkin edilir.

Sünnî inanışlı topluluklarda ölüm halindeki kişiye “*kibleye çevirme*” şeklindeki uygulamaya Karacaköy’de de dikkat edilmektedir. Ancak bu, hastanın kesin olarak ölmek üzere olduğuna kanaat getirilmesi halinde başvurulan bir uygulamadır.

Karacaköylüleri'nin (ölüm öncesi uygulamaları bağlamında) Sünnîlerle paylaştıkları bir diğer uygulama da, ölüm halindeki kişiye (cana) “*kur'an okumak*” geleneğidir. Nitekim, dinî bilgi sahibi kimseler tarafından (Mürşid, Pir, Rehber veya çağrılmışsa İmam) ölmek üzere olan kişinin yanında “*Yasin*”, “*Tebâreke*” ve “*Ayet-El-Kürsî*” başta olmak üzere bilinen diğer *sure* veya *âyetlerin* okunmasına çok dikkat edilmektedir. Ayrıca, bu esnada, Sünnî gelenekten farklı olarak, orada bulunması halinde, bilgi sahibi bir Dede tarafından Alevîliğe özgü bir takım dualar (gülbenklar)¹¹ da okunmakta ve. “salavat” getirilmektedir.¹²

2. ÖLÜM SIRASINDAKİ UYGULAMALAR

Karacaköy'de ölüm ile ilgili inanç ve dinsel pratikler en çok, ölümün gerçekleştiği andan itibaren, ölünün defnedilmesine kadar ki dönemi kapsayan bu safhada (özellikle, ölüyü yıkama, kefenleme ve defnetme esnasında) ön plana çıkmaktadır. Ancak, bu uygulamalara geçmeden önce, araştırmaya konu olan toplulukta ölüm olgusunun algılanış biçiminin ortaya konulmasının, konuya daha farklı bir perspektifle bakmamızı sağlayacağı kanaatindeyiz.

a. Ölümü Anlamlandırma

“*Sarısaltık Ocağı*”na bağlı Karacaköy Alevî topluluğunda da ölüm, başlıca iki şekilde yorumlanmaktadır: Bunlardan birincisi: “*Biyolojik ölüm*”; ikincisi ise, “*Nasip (ikrar)*”¹³ törenindeki ölüm”dür. Biyolojik ölüm, “*vefat etmek*”, “*geçinmek*”, “*hakka yürümek*” ve “*hakka ulaşmak*” gibi terimlerle ifade edilmektedir. Bu terimlerden “*hakka yürümek*” veya “*hakka ulaşmak*” tabirleri, ölümün bir son olmadığı ve insanın geldiği cevhere (Allah'a) kavuşmasına vurgu yapmaktadır. Nasip (ikrar) törenindeki ölüm ise, ülkemiz genelindeki Alevîlerde olduğu gibi, “*ölmeden önce ölmek*” terimiyle ifade edilmektedir ki, bu inanın aslı, Buyruğa dayandırılmaktadır.¹⁴ Onlara göre bu ikinci ölüm, irâdî bir ölümdür. Bununla kastedilen şey, baştan aşağıya kefeni hatırlatan beyaz bir elbise giyinen bireyin (cannın), nasip (ikrar) töreni esnasında, Dedenin huzurunda, daha önce yaptıkları nedeniyle, ölmeden önce, hesaba çekilmesidir. Bu tür bir psikolojik yargılama, bireyi biyolojik ölüm sonrası gerçekleşeceğine inanılan büyük sorguya hazırlama olarak yorumlanabilir ki, Karacaköylüleri bunu önemsediklerini, “*hesap ölüye değil, diriye sorulmalıdır*” şeklindeki ifadeleriyle dile getirmektedirler.¹⁵

b. Ölüm Olayını (Hakk'a Yürüme) Takiben Yapılan İlk Uygulamalar

Ölümden hemen sonra yapılan işlemlerin bir bölümü doğrudan doğruya cesetle ilgiliyken, diğer bir bölümü de ceset çevresinde toplanmaktadır. Ölümün öte dünyaya gönderilişine ön hazırlık niteliğindeki bu işlemlerin temelinde, ölene “canlı” gözüyle bakmanın ve ondan korkmanın tipik belirtileri yatarken; kimilerinde de hijyenik düşünceler ve dinsel gelenekler rol oynamaktadır.¹⁶

Kişi öldüğünde (*Hakk'a yürüdüğünde*), yapılan ilk işlemler, orada bulunmaları halinde dinî otorite sahipleri tarafından (Pir, Mürşid, Rehber veya çağırılması halinde İmam), bunlar bulunmadığı zamanlarda ise, bu konularda deneyimi olan kişiler tarafından, açık olması halinde gözlerinin ve ağzının (çenesinin altından başına kadar uzanan enli bir bez ile birlikte bağlanması suretiyle) kapatılması; ellerinin göğüs üzerinde birleştirilmesi veya düzgün bir vaziyette yanlara doğru salıverilmesi ve ayaklarının toplanarak bir araya getirilmesidir. Bu işlemlerin ardından sıra, üzerindeki elbiselerin çıkarılmasına gelir. Bu bağlamda, ölenin (Hakk'a yürüyenin) elbiseleri önden yırtılmak suretiyle çıkartılarak, boydan boya üzerini kapsayacak bir şekilde beyaz bir örtü serilir. Ölü, daha sonra, ya üzerinde ölümün gerçekleştiği döşekle beraber yere indirilir veya döşekten alınarak, uygun bir ranza veya tahta üzerine uzatılarak; öteki dünyasını aydınlatacağı inancıyla başucunda genelde üç adet mum yakılır ki, bu son uygulamaya Sünnî gelenekte rastlanmaktadır.

Ölüm akşama doğru gerçekleşmiş veya ölünün yakınlarından bir kısmı uzakta ise, ölü, o gün değil, ertesi gün defnedilir. Bu durumda ölü, o geceyi evde geçirir ki, köylüler bu durumdaki ölüyü (canı) "*misafir*" olarak isimlendirirler. Komşular, böylesi durumlarda (özellikle yaşlı ve olgun insanlar) ölünün olduğu evde sabaha kadar kalarak, ölü sahibine her türlü yardımda bulunurlar. Ölünün bulunduğu odadakilerin cinsiyeti, ölenin cinsiyetine göre değişir. "*Ölümün getirdiği ağırlığın*" veya "*ölüm kokusunun çıkması inancı*" ya da "*ölünün kokmaması için*", ölünün içinde bulunduğu odanın pencereleri açılarak içerisi havalandırılır

Anadolu'nun genelinde olduğu gibi, yakınlarını veya sevdiklerini kaybedenlerin duydukları acı ve kederin doğal bir sonucu olarak ölüye ağlamak geleneği¹⁷, araştırma sahasındaki toplum için de geçerliliğini korumaktadır. Bu bağlamda ölenin arkasından (özellikle genç ise) bir takım deyiş veya şiirsel anlatımlar ortaya çıkmaktadır.¹⁸

c. Ölünün Gömülmeye Hazırlanışı

Bu dönem, ölüm ile ilgili inanç ve ritüellerin en yoğun olarak devreye girdiği "*yıkama*", "*kefenleme*", "*tezkiye*" (*helâlleşme*), "*cenaze namazı*", "*defnetme*" ve "*Telkin*" gibi işlemleri kapsamaktadır.

1. Yıkama

Ölünün gömüleceği gün, yapılan ilk uygulama "*yıkama*"dır. Ölen kişi erkek ise erkekler, kadın ise, kadınlar tarafından yıkanır. Ölüyü yıkamak için genellikle evin dışında kapalı bir mekan yapılır. İki büyük kazanla su ısıtılır.¹⁹ Daha sonra, bu kazanlardan birisin içerisine bıçakla doğranmış bulunan bir kalıp sabun atılır. Ölü, birisi yıkayan, diğeri ise, su döken olmak üzere, dinî bilgisi olan iki kişi tarafından yıkanır. Ölüyü yıkayacak olanlar, bu işleme başlamadan evvel abdestlerini alırlar. Bundan sonra, sıra yıkamaya gelir. Bu maksatla bulunduğu

yerden alınan ölü, “*Teneşir*” diye isimlendirilen ve yüksekliği yaklaşık olarak 70-80 cm. kadar olan bir yere sırtüstü yatırılır. Ölü teneşire taşınırken, O’nu yıkayacak olanlar “salavat” getirirler. Teneşirin etrafı güzel kokularla tütsülenir. Ölünün göbeğinden (hanımlarda göğsünden) dizlerine kadar olan kısmı bir bez ile örtülüp; üzerindeki örtü alınır.

Yıkama işlemine geçmeden önce üç adet “kese” veya “eldiven” hazırlanır. Ayrıca, hem yıkayan hem de su döken kişi önüne birer önlük takar ve ayaklarına çizme giyerler. Bu hazırlıklardan sonra yıkayıcı “Besmele” çekerek ölüyü yıkamaya başlar. Yıkayıcı, ilk önce, sol eline taktığı “kese” veya “eldiven” ile örtünün altından “edeb” yerlerini yıkamak suretiyle ölüye taharet yaptırır. Daha sonra, kullanılan kese veya eldiven çıkarılıp; bu kez sağ ele takılan yeni bir başka kese veya eldivenle ölüye abdest aldırılır. Abdest aldırma işi bittikten sonra, daha önce yıkama için hazırlanan suların duru olanından bir kova su alınarak, ölünün önce sağından, daha sonra da solundan olmak üzere, omuzlarından ayak uçlarına kadar üçer kez su dökülür. Bundan sonra, sabunlu sudan alınarak, ölü, üçer kez, önce sağ, daha sonra da sol omuzundan olmak üzere beline kadar yıkanır. Bu arada, ölünün sağ tarafı yıkanırken, ceset hafifçe sola çevrilerek sırtının sağ tarafı, sol taraf yıkanırken de sağa doğru çevrilerek, sırtının sol tarafı yıkanır. Daha sonra aynı işlem, sağ ele alınan başka bir eldivenle ölünün belden aşağı için de yapılır. Bu işlemler esnasınca bolca “*selâvat*” getirilir ve “*tahiyyat*” duası okunur. Cenaze bol sabun ve suyla yıkandıktan sonra, bu kez, bütün beden duru suyla tepeden tırnağa kadar durulanır. Yıkama işlemi, ölüye aldırılan ikinci bir abdestle tamamlanmış olur. Ölü, yıkama işleminin bitmesinin ardından bir havlu ile kurulanır Ayrıca, elleri, ayakları, alnı ve burnuna güzel kokular sürülür. Bundan sonraki aşama ise kefenlemedir.

2. Kefenleme

Ülkemiz genelindeki Sünnî topluluklarda da olduğu gibi, Karacaköy’de de “*kefenleme*”, dinî bir sorumluluk ve görev olarak algılanmaktadır. Nitekim, Sünnî gelenekte de olduğu gibi, erkeklerin kefeni, “*gömlek*”, “*eteklik*” ve “*sargı*” olmak üzere. üç parçadan; kadınların kefeni ise, erkek kefeninin üç parçasına ilâve olarak, “baş örtüsü” ile “göğüs örtüsü” de dahil olmak üzere, beş parçadan oluşmaktadır. Bununla birlikte, ölü için hazırlanan “*kefen*”, nitelik ve nicelik bakımından Sünnîlerdekinden bir takım farklılıklar göstermektedir. Bunların başlıcaları: “*sargı*” adı verilen ve ölüyü en dıştan örten sargının iki kattan ve yine ölüyü omuzundan ayaklarına kadar örten “*gömleğin*” (köylülerin isimlendirmesiyle ‘ahiret gömleği’) de iki ya da üç kattan oluşması ve birisinin yeşil renkli²⁰ olmasıdır. Kefenin niteliğinde, dinsel inançların yanı sıra, ölen kişinin ya da yakınlarının sosyal statüsü veya sosyo-ekonomik yapısı belirleyici olmaktadır. Nitekim, kefenin beyaz renkten olması ve “*gömlek*”lerden birisinin yeşil renkli olması dinsel inançlardan kaynaklanırken, kefen bezinin kalitesi ile bölümlerinin birden fazla yapılması daha çok, ölenin veya yakınlarının sosyal statüsü veya sosyo-ekonomik gücüyle yakından ilişkili olarak kabul edilebilir. Nitekim köylülerin, ölü sahiplerinin maddî güçleri

yetmediği takdirde kefenin parçalarının birer kattan oluşabileceği şeklindeki ifadeleri, bu görüşümüzü desteklemektedir.

Kefen, ölüye sarılmadan önce güzel kokularla tütsülenir. Önce “*sargı*” tabutun içine yayılır. Onun üzerine de “*eteklik*” serilir. Kurulanan cenazeye, önce “*gömlük*” giydirilerek “*sargı*” üzerine uzatılır. Daha sonra da “*sargı*” ile sarılır. En sonunda, cenazenin baş ve ayak uçlarından biraz uzun olacak şekilde kesilen “*sargı*”nın uçları birer bağ ile örtülür ki, bu bağlar, daha sonra kabirde çözülmektedirler.

Cenaze kefene konulduktan sonra yüzü açılır. Ölünün akrabaları ve dostları onu ziyaret ederler. Ziyaret yapılırken kesinlikle ölünün cesedine dokunulmaz. Ziyaret bittikten sonra kefen kapatılır. Daha sonra, Sünnî gelenekte olmayan, önemli bir sosyal dayanışma ve yardımlaşma işlemine geçilir ki, bu işlem, “*para toplama*” olarak isimlendirebileceğimiz bir uygulamadır. Bu uygulama şu şekildedir: Tabutun üzerine bir havlu, bez ya da halı serilir. Cenazeye katılanlar içlerinden geldiği miktardaki parayı buraya bırakırlar. Bu uygulamadan maksat, ölü yakınlarının cenaze nedeniyle katlanmak zorunda oldukları masrafların en azından bir kısmını karşılamaktır. Nitekim bu maksatla toplanan para, üçte biri mezar kazanlara (ki, köylü buna ‘kazma kürek hakkı’ adını veriyor), üçte biri cenaze ile ilgili işlemleri yürüten hocalara (Dede veya İmama), geri kalanı ise, fakir olması durumunda ölü sahibine, değilse, köydeki fakir-fukara verilmek suretiyle üç eşit parçaya paylaştırılmaktadır.

3. Tezkiye (Helâllik Alınması)

Ülkemiz genelinde olduğu gibi, araştırmaya konu olan Karacaköy toplumu için de “*tezkiye*”, yani bir nevi “*ölünün aklanması*” da diyebileceğimiz “*helâllik*” alma uygulaması, hem dinî bir görev ve hem de vicdanî bir sorumluluk olarak kabul edilmektedir. Bu uygulamaya, öteki dünyaya göç eden (Hakk’a yürüyen) kişinin (canın) kul hakkıyla Allah huzuruna varmasının önüne geçmek maksadıyla başvurulmaktadır. Bu maksatla, ölü evden çıkarılmadan geniş mekana alınır veya evinin önüne çıkartılarak, “*teneşir*” üzerine konur.

Helallik alınmadan önce, dinî önder (Pir, Mürşid, Rehber veya çağrılması halinde İmam) cenazenin huzurunda, toplumun karşısına geçerek, ölüm gerçeğini orada bulunanlara bir daha hatırlatmak suretiyle, ölümün kaçınılmaz bir son olduğunu; dolayısıyla, her kişinin (canın) kendisine çeki düzen vermesini sağlamak maksadıyla, önce ölüm olgusuna ilişkin bir takım duygusal konuşmalar yapar. Bu konuşma bittikten sonra, dinî önder “*helâllik almak*” için orada bulunanlara dönecek: “*Canlar! Dünya fâni, âhîret ise bakidir. Kapı-komşu, siz Hakk’a yürüyen (isim vererek) bu erkek ya da /ya da bacı canı yaşamı süresince nasıl bilirsiniz? Üzerinde eğer hakkınız varsa helal eder misiniz?*” şeklindeki soruları üç kez sorar. Cemaat de: “*İyi biliriz. Allah rahmet eylesin. Haklarımızı helâl ediyoruz*” şeklinde cevap

verirlerse Dede: “*Allâh da sizden razı olsun*” der ve bu uygulama, “*fatıha*” suresinin okunmasıyla tamamlanır.

“*Tezkiye*”den sonraki aşama, cenazenin defnedilmek üzere mezara taşınmasıdır. Ölünün kabre taşınması esnasında, cenazeye katılanların her biri, dinî ve vicdani bir sorumluluk duygusuyla tabutu taşımaya veya ona dokunmaya çalışır. Bu aşamada, mümkün olduğunca sessiz olmak ve tabutun seri bir biçimde taşınması gibi bir takım kurallara dikkat edilmektedir.

4. Cenaze Namazı Kılmak

Bu aşama, cenazenin defnedilmesinden önceki son aşamadır. “*Tezkiye*” de olduğu gibi, ölen kişi için cenaze namazı kılmak, hem Sünnî ve hem de Alevî toplumlarında dinî bir görev olarak algılanmaktadır. Cenaze namazında rüku ve secde bulunmadığı için, “*secdesiz namaz*” olarak da isimlendirilmektedir.

Cenaze namazı, Sünnî gelenekte olduğu gibi, ayakta, Allah rızası niyetiyle ve dört tekbir ile kılınır. Bunun için, tabut musalla taşı üzerine konulduktan sonra, namazı kıldırarak kişi (Pir, Mürşid, Rehber veya çağrılması halinde İmam) ölünün göğüs hizasında, “*Kible*”ye doğru durur. Cemaat da, namazı kıldırmanın arkasında düzgün saflar halinde dizilir. Cenazenin erkek, kadın veya çocuk oluşuna göre “*niyet*” yapılır. Ancak, burada, dikkati çeken en önemli husus, Sünnî gelenektenden farklı olarak, namazı kıldırmanın kişisinin *Dede* olması durumunda niyetin, “*uydum imama*” şeklinde değil, “*uydum On İki imama*” şeklinde yapıyor olmasıdır. Namaz, usulüne uygun bir şekilde kılındıktan sonra, namazı kıldırarak kişi, eğer *Dede* ise, cemaate dönük bir halde, ellerini kaldırarak: “*Ber-cemal-i Muhammed, Kemal-i İmam Hasan, Şah Hüseyin, Ali’yi pir bilene verelim candan selâvat*” der. Bunun üzerine tüm cemaat salavat getirir. Daha sonra, devamla: “*Kıldığımız cenaze namazının, yaptığımız bütün ibadetlerin, niyazlarımızın ve dualarımızın kabulü ve Hakk’a yürüyen bu canımızın ruhu için, Allah rızası için el-Fatiha*” der. Bunun üzerine, orada bulunan herkes “*Fatiha*” suresini okur.

5. Defnetme (Gömme)

“*Cenaze namazı*”nın kılınmasından sonra sıra, ölüyü “*defnetme*”, (*gömme* veya *toprağa verme*) aşamasına gelir. Cenaze namazı kılınan ölü, tabutla beraber omuzlar üzerinde taşınarak kabrinin yanına getirilir. Daha önce hazırlanan kabir, bir kez daha kontrol edilir. Bu aşamada üzerinde önemle durulması gereken bir husus da, ölen kişinin cinsiyetine bağlı olarak, kabrin şeklinin değişmekte olmasıdır. Öyle ki, genel olarak mezarın yüksekliği, Sünnî gelenekte de olduğu gibi, ölünün erkek olması halinde göbek hizasına kadar; kadın olması halinde ise, göğüs hizasına kadardır. Burada, cinsiyete göre mezar şeklinin bu şekilde belirlenmesi, kanaatimize göre, dinin mahremiyet anlayışında aranmalıdır. Nitekim, İslâm Fıkhihine göre, genel olarak, erkeğin göbekten aşağısı (göbek ile diz kapağı arası), kadının ise, göğüsten aşağısı (hatta tüm vücudu) “mahrem yerler” (yani örtülmesi gereken

yerler) olarak kabul edilmektedir. Köyde mezarın boyu, ölünün boyuna göre açılmakta ve kabrin, “Kible”ye doğru gelen yönünün alt kısmından, yaklaşık olarak 35-40 cm içeriye doğru “lahit” adı verilen bir bölüm kazılmaktadır ki, ölü, bu kazılan kısma konmaktadır.

Kabrin niteliğinde olduğu gibi, ölünün (özellikle kadının) kabre konulması veya indirilmesi esnasında da İslâmiyet’in mahrem anlayışı belirleyici olmaktadır. Nitekim, Sünnî gelenekte de olduğu gibi, kadın ölüyü kabre koyanların (indirenlerin) kendi mahremlerinden (yani, kendisine nikahlanması mümkün olmayanlardan) olması genel kuraldır. Bu bağlamda, kurallara uygun ve genel olarak tabutsuz olarak kabre indirilen ölünün vücudu ile başı hafifçe kibleye çevrilerek; kefen bağları çözülür. Bu uygulamadan sonra, mezarın üzeri tahta ile örtülür ve toprak atma aşamasına gelinir. Bu sırada, bir taraftan mezar üzerine toprak atılırken; diğer taraftan, mezarın başucunda dinî önder (Dede veya çağrılması halinde İmam) tarafından “yasin”, “İhlas”, “Muavizeteyn” ve “Fatiha” sureleri okunur. Mezar tamamen toprakla kapatıldıktan sonra, Sünnî gelenekte de olduğu gibi, kabir üzerindeki toprak düzeltilerek, üzerine bir miktar su dökülür²¹. Bütün bu işlemlerden sonra (ki, bu esnada “Yasin”, “İhlas”, “Muavizeteyn” ve “Fatiha” surelerinin okunması işi muhtemelen bitmiştir), yeni defnedilen ölü ve öncekilerin günahlarının bağışlanması için topluca dua edilir. Definden sonra, halk mezarın başından ayrılırken, dinî önder (Dede veya çağrılması halinde İmam) kabir suallerinde ölüye yardımcı olabilmek tasarımıyla mezara doğru dönerek, yüksek sesle “telkin”de bulunur:

3. ÖLÜM SONRASINA ÖZGÜ İNANÇ VE RİTÜELLER

Ölümlle ilgili işlemlerin yürütülmesinin üçüncü ve son dönemi, ölüm sonrası dönemdir. Bu dönem, mezarlık dönüşüyle başlayan süreci kapsamaktadır ki, bu süreçte, diğer iki dönemde de olduğu gibi, ölüm geleneğine ilişkin pek çok dinî, sihrî ve büyüsel işlemler icra edilir ki, bunları ana başlıklar halinde şu şekilde verebiliriz.

a. Mezarlık Dönüşü Uygulamaları

Defin işini bittikten sonra, cenazeye katılanlar, tekrar “taziye” için, topluca cenaze evine giderler. Bu sırada dikkat edilmesi gereken en önemli kural, özellikle dinî önderlerin arkalarına bakmamasıdır. Bu uygulama, ölünün arkasından yakın bir zamanda yeni bir ölümün gerçekleşmesinin önüne geçme tasarımıyla kaynaklanmaktadır ki, bu uygulama, Anadolu’nun pek çok yerinde (eskisi kadar olmasa da) geçerliliğini hâlâ korumaktadır.

Köyde “taziye süresi” genellikle üç gündür. Ancak bu süre, ölen kişinin yaş ve statüsüne göre değişebilir. Öyle ki, ölen genç veya toplumsal saygınlığı fazla olan birisi ise, taziye süresi uzayabilmektedir. Ölü yakınları bu süreç içerisinde, hiçbir işle meşgul olmaz, sadece taziyeleri kabul ederler ki, bu uygulamaya, “taziyeye oturmak” adı verilmektedir. Komşular, bu süre zarfında, ölünün yakınla-

rına her türlü yardımda ve (yemek yaparak, vefat edenin ailesine götürmek gibi) bulunurlar.

Ölünün defnedildiği ilk gün uygulamalarından bir diğeri de, mezarı kazan kişilere yemek verme şeklindedir ki, köylüler bu yemeğe “*kazma-kürek hakkı*” adını vermektedirler.

Yine bu günden itibaren, ölünün ruhunun ailesini ziyarete geldiği inancıyla, ölü evinin ışıkları, üç gece devamlı surette açık tutulur Ayrıca, yine üç gün boyunca ölümün gerçekleştiği odada mumlar yakılır ki, bu uygulamalara Sünnî gelenekte rastlanmamaktadır.

b. Ölünün Geriye Bıraktığı Giyim Eşyasıyla İlgili Uygulamalar

Sünnî gelenekte olduğu gibi, Karacaköy Alevî toplumunda da, ölünün geride bıraktığı giyim eşyaları, hayır maksadıyla fakirlere dağıtılmaktadır. Bu maksatla, ölümü takip eden üçüncü gün, ev dışında yakılan bir kazan içerisine atılan ölünün elbiseleri temiz bir şekilde yıkandıktan sonra ihtiyaç sahiplerine dağıtılmaktadır.²² Ancak, burada uyulması gereken en önemli kural, söz konusu elbiselerin yıkanması maksadıyla yakılan ateşe atılan odunların, daha önce, ölünün yıkanması maksadıyla yakılan odunlardan geriye kalanlardan oluşması ve artanlarının hiçbir surette eve sokulmaması şeklindedir. Kanaatimize göre, bu uygulamanın temelinde, daha önce ölünün yıkanmasında kullanılmaları nedeniyle, söz konusu odunlara serâyet ettiği inanan “*ölümün öldürücü etkisinden kurtulmak*” amaçlanmaktadır.

c. Yas Tutma

Yas, “toplum tarafından, bizim için önemli olarak tanımlanmış insanların ve yakınlarımızdan birinin kaybıyla duyulan acı ve üzüntüyü toplumsal kalıplar içinde ifade etmektedir. Toplumsal bir kurum niteliğinde olan yasa ilgili âdetler; bu âdetlere bağlı işlemler ve kaçınmalar, acı çekenin belli etme, belirli bir süre yeni durumuna alıştırma, acısını azaltma ve giderek bu durumdan çıkarma amacına yöneliktir.”²³ “*Yas*” âdetleri ve törenlerine, birbirinden bir takım farklılıklar arzetseler de, dünyanın her tarafında rastlanmaktadır. Nitekim, eski Türkler’de “*yuğ törenleri*” adı verilen uygulamalara büyük önem verilmekteydi.²⁴

Karacaköy’de “*yas tutma*” süresi genellikle kırk günle sınırlı tutulmaktadır. Yas süresinin uzaması veya kısalmasında yahut yasin niteliğinde, ölenin yaş durumu ile toplumsal saygınlığı belirleyici olmaktadır.

Yas süresince, ölü yakınlarının uyması gereken bir takım kurallar mevcuttur ki bunlar: eğlenmemek²⁵, süslü ve renkli elbiseler giymemek, (erkekler için) traş olmamak, (haber programları hariç) ve cinsel ilişkide bulunmamak vb. gibi kaçınmalardır. Ölünün yakınları, genellikle yasin ilk üç günü siyah elbiseler giyerler. Kadınların kırk gün boyunca siyah tülbent taktıkları da olmaktadır. Ancak, bu

süreç esnasında dikkat edilmesi gereken önemli bir husus da, “Allah’a isyan” olarak kabul edileceğinden, yası fazla abartmamaktır.

d. Ölünün Belli Günlerinde Yapılan Uygulamalar

“Anadolu’da, ölünün dinsel törenle ve yemekle anıldığı belli günler vardır ki, bunların başında, ölünün “kırkinci”, “elli ikinci” günleriyle “yılı” gelmektedir. Aslında belli sayıların karşıladığı bu tür günler, söz konusu sayılara kazandırılmış olan dinsel, büyüsel ve geleneksel niteliklerinden dolayı önemsenmişler; giderek bir takım âdetlerin bünyelerine ana öge olarak yerleşmişlerdir. Hayatın çeşitli dönemlerinin çevresinde kümelenen âdetlerin ve inanmaların çoğunun biçimsel ve fonksiyonel özelliğini oluşturan bu tür sayılar, başka halkların folklorlarında da önemli bir yer kaplamakta ve karşıladıkları günleri kutsal ve töresel alanın içine almaktadırlar.”²⁶

Ülkemiz genelinde olduğu gibi, Karacaköy’de de, ölünün dinsel törenler ve yemeklerle anıldığı belirli günler vardır ki, bunlardan “kırkinci” gün Sünnî topluluklarla paylaşılırken; diğer bir kısmı ise, köydeki Alevî toplumuna mahsustur. Bunlar: “hayır yemeği”, “üç yemeği veya can aşısı” ve “yıl dönümü” dür.

a. Hayır Yemeği

Karakaköy’de, ölünün belli günleri kapsamında yapılan işlemlerden ilki, Sünnî gelenekte olmayan “hayır yemeği” uygulamasıdır ki, bu uygulama, ölü sahiplerinin, ölümün üçüncü günden başlamak suretiyle, kırkinci güne kadar, her akşam ayrı bir eve (daha çok fakir olanlara) yemek götürmesi şeklindedir. Ölünün hayrı için başvuru olan bu işleme “hayır yemeği” adı verilmektedir.

b. Üç Yemeği (Can Aşısı)

Karakaköy’de, ölümün üçüncü günü komşulara yemek verilmektedir ki, buna, “üç yemeği” veya “can aşısı” adı verilmektedir. Bunun için, komşular, ölümün üçüncü günü ölü evinde verilen yemeğe çağrılır. Eğer, ölü sahibinin imkanı varsa, yemeklerde kullanılmak üzere hayvan boğazlanmaktadır ki, köylüler buna “ölünün madağı” ismini verirler. Bu arada, “üç yemeği”ne veya “can aşısına” katılanlar, ölü evine bir takım yiyecekler (tava ekmeği, meyve, çay, şeker vb. gibi şeyler) getirirler ki, bunlara “lokma” adı verilmektedir.

Ölünün “üç yemeği” veya “can aşısı” yendikten sonra, şu şekilde dua edilir: “Allah, Allah! Ali sofrası, Hızır duası, Pir nefesi, pişirip yedirene aşkü niyaz ola. İmam Halil bereket vere. Hakk’a yürüyen kardeşimizin ruhu şâd, mekanı cennet ola. Allah, geride kalan yakınlarına sabırlar ihsan eyleye. Soframız dolu, yardımımız Ali ola. Ağrı, acı, elem, keder vermeye, ağzımızın tadını bozmaya. Gerçeğe hû, Mümine ya Ali!” Bundan sonra topluca kabre gidilir. Orada, ölü için dualar edilir. Bu sırada, ölü sahiplerinin hazırladığı “helva” ile komşuların getirdiği yi-

yecekler (lokmalar), mezarlıkta bulunanlara dağıtılır Aynı gün yapılan bir uygulamada da, öbür dünyada yolunun aydınlık olması amacıyla ölünün mezarının üstünde mum yakmadır.

c. *Kırk Yemeği*

Sünnî geleneğe olduğu gibi, Karacaköy’de de, ölümü takip eden “*kırkinci gün*”de “*mevlit okutma*” ve mevlite gelenlere “*kırk yemeği*” adı altında ikramda bulunma geleneğine titizlikle uyulmaktadır ki, bu günün önemi, Sünnî geleneğe elli ikinci gece gerçekleştiğine inanılan “ölünün etinin kemikten ayrıldığı gün”²⁷ olarak kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır.²⁸

Ölünün “*kırkinci günü*”, yakın akrabaları ve komşular “*kırk yemeğine*” çağırılırlar. Üç yemeğinde” olduğu gibi, “*kırk yemeğine*” gelenler de, yanlarında bir takım yiyeceklerle (köylünün deyimiyle lokmalarla) ölü evine gelirler. Ölü için, evde bir mevlit okutulduktan sonra yemekler yenmekte ve ardından daha önce yapıldığı gibi yemek duasında bulunmaktadır. Daha sonra, mevlite katılanlar topluca mezara giderek, orada da duada bulunurlar ve yanlarına aldıkları yiyecekleri (lokmaları) orada bulunanlara dağıtırlar.

d. *Yıl Dönümü Uygulaması (Hayır Yemeği)*

Karacaköy’de, Sünnî geleneğe farklı olarak, ölüm olgusuna ilişkin olarak uygulanan bir diğer işlem de “ölünün yıl dönümü” nedeniyle verilen “*hayır yemeği*” uygulamasıdır. Bu bağlamda, “*üç yemeği*” ve “*kırk yemeği*” uygulamalarında olduğu gibi, genelde, ölümü takip eden her yıl, ölümün yıl dönümü münasebetiyle, komşulara “*hayır yemeği*” adı altında bir yemek verilmektedir. Bunun için, ölü sahibinin maddî durumu elverişli ise, misafirlerin sayısına göre, hayvan boğazlanır²⁹. Ancak, ölü sahibinin maddi durumu elverişli değilse, hayvan boğazlanmaz. sâde yemekler ikrâm edilir. Yemekler yendikten sonra cemaat, *Dede* önderliğinde ölen canın ruhunun razı olması, kesilen kurban ve yenen yemeklerin kabul olması için, önceki yemeklerde olduğu gibi, yemek duasında bulunur.

Sonuç

Buraya kadar anlatılanlardan da ortaya çıktığı gibi, ölümün kaçınılmaz bir olgu olarak algılanışı, ölüm etrafında şekillenen pek çok âdet, inanma, âyin, dinsel ve büyüsel ritüellere nesnel bir karakter kazandırmıştır.

Bu mânada, ülkemiz genelindeki Sünnî ve Alevî topluluklarında ölüm olgusuna ilişkin inanç ve ritüeller, bir takım biçimsel farklılıklar taşımalarına rağmen, öz itibarıyla aynıdır. Bu bağlamda, araştırmamıza konu olan “*Alevî topluluğunda*” ölüm geleneğine ilişkin inanç ve ritüeller (özellikle de, ölüm sırasındaki uygulamalar ile yıkama, kefenleme ve defnetme aşamalarındaki dinsel işlemlerindekiler), Sünnî topluluklardakilerle büyük oranda benzerlikler göstermektedirler.

Bununla birlikte, köyün bir “*Alevî kültür sahası*” olması nedeniyle, zaman zaman Sünnî topluluklardakilerden farklılaşan bir takım uygulamalara da sıkça rastlanılmaktadır ki, bunlar daha çok, ölen bireyin ait olduğu sosyal çevrenin “*dinî kültür kalıplarına*” göre şekillenmektedir. Bunların başında: ölünün başucunda, mezarı başında ve ölümünü takip eden ilk üç gün boyunca (ölümün gerçekleştiği odada) mum yakılması; kefenin parçalarının birden fazla (özellikle gömleklerden birisinin yeşil renkli olması) yapılması; “*kelime-i şehâdet*”in sonuna “*Aliyyün veliyullah*” lafzının eklenmesi; ölü için “*para toplanması*”; cenaze namazını kırdırmanın *Dede* olması halinde, “*uydum On İki İmama*” şeklinde niyet edilmesi; ölümü takip eden üçüncü günden itibaren, “*kırk gün boyunca, farklı evlere yemek götürülmesi*”; ölünün üçüncü günü münasebetiyle “*üç yemeği (can aşısı)*” ve yıl dönümünde de “*hayır yemeği*” adı altında uygulanan işlemler gelmektedir.

KAYNAKÇA

A. KAYNAK ESERLER

- BIRGE**, J. Kingsley, *Bektaşilik Tarihi*, (Çev. R. Çamuroğlu), İstanbul 1999.
- ERÖZ**, Mehmet, *Türkiye’de Alevîlik Bektaşîlik*, İstanbul 1977
- GÜNAY**, Ünver, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dinî Hayat*, İstanbul 1999.
- İNAN**, Abdülkadir, *Eski Türk Dini Tarihi*, İstanbul 1976
- KALAFAT**, Yaşar, *Kuzey Azerbaycan-Doğu Anadolu ve Kuzey Irak’da Eski Türk Dinî İzleri*, Ankara 1998
-*Doğu Anadolu’da Eski Türk İnancının İzleri*, Ankara 1990
- ÖRNEK**, Sadat, Veyis *Anadolu Folklorunda Ölüm*, Ankara 1971
-*Türk Halk Bilimi*, Ankara 199
- İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, (Haz. A. A. Atalay), İstanbul 1996
- KORKMAZ**, Esat, *Ansiklopedik Alevîlik-Bektaşîlik Terimleri Sözlüğü*, Kaynak Yay. İstanbul 2003.
- OCAK**, A. Ahmet Yaşar, *Sarı Saltık: Popüler İslam’ın Balkanlar’daki Destani Ölçüsü*, TTK. Yay., Ankara 2002

B. KAYNAK KİŞİLER

- CAN**, Tamer, 67 yaşında, İlkokul mezunu, , emekli, Elazığ merkezde oturuyor
- KALENDER**, Nesimi, 77 yaşında, ilkokul mezunu, emekli, Elazığ merkezde oturuyor,

- KAPLAN**, Seher, 83 yaşında, okur-yazar değil, ev hanımı, Elazığ merkezde oturuyor.
- KLAVUZ**, Hüseyin, 92 yaşında, okur-yazar değil, işsiz, Karacaköy’de oturuyor
- SARISALTIK**, Feyzullah, 99 yaşında, okur-yazar değil, işsiz, Karacaköy’de oturuyor.
- SARISALTIK**, Gazi, Lise mez. Emekli, Elazığ merkezde oturuyor,
- SARISALTIK**, Haydar, 74 yaşında, ilkokul mezunu, emekli, Hozat merkezde oturuyor,
- SARISALTIK**, Kanber, 72 yaşında, ilkokul mezunu, işsiz, Hozat merkezde oturuyor
- SARISALTIK**, Şeriban, 90 yaşında, okur-yazar değil, ev hanımı, Karacaköy’de oturuyor
- YURT**, Ahmet, 70 yaşında, ilkokul mezunu, işsiz, Hozat merkezde oturuyor

DİPNOTLAR

- ¹ Sadat Veyis Örnek, *Anadolu Folklorunda Ölüm*, AÜDTCF. Yay., Ankara 1971, s.11; S. Veyis Örnek, *Türk Halk Bilimi*, Ankara 1995, s.207
- ² Ünver Günay, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dinî Hayat*, İstanbul 1999, s.203.
- ³ Alevîlik’te “*Ocak*” kavramı, Ehl-i Beyt yoluyla soyu Hz. Peygamber’e kadar ulaştığına inanıldığı için “seyyid”, olarak kabul edilen; dolayısıyla da dinsel itibar sahibi olarak algılanan aileler için kullanılan bir terimdir. Aynı zamanda söz konusu terimle Dedede’nin bağlı bulunduğu soy da kastedilmektedir. Esat Korkmaz, *Ansiklopedik Alevîlik-Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*, Kaynak Yay. İstanbul 2003, s.333. Ocak, Sarı Saltık’ı Balkanların İslamlaşma sürecinde önemli bir rol oynayan yarı efsanevi bir kişi olarak kabul etmektedir. Sarı Saltıkın kimliği ve faaliyetleri hakkında bkz., A. Yaşar Ocak, *Sarı Saltık: Popüler İslam’ın Balkanlar’daki Destani Ölçüsü*, TTK. Yay., Ankara 2002
- ⁴ Alevîlik’te “talip” kavramı, Alevî inancına mensup ancak, “*ocakzâde*” olmayan kişiler veya köyler için kullanılan bir terimdir.
- ⁵ Bu bağlamda, 70 yaşındaki Mehmet Kaya isimli kişinin ölümü münasebetiyle 19 Ekim 2003 tarihinde söz konusu köye gidilmiş; ölünün yıkanmasından itibaren defnedilmesine kadar geçen süre içerisinde yapılan uygulamalar bizzat kendi doğal ortamında gözlenmiş ve cenazeye katılan köylülerin (özellikle yaşlıların) veya aslen söz konusu köyden olup, şu an Elazığ merkezde veya Hozat merkezde oturanların bir kısmıyla mülakatlar yapılmıştır. Bununla, söz konusu köy halkının ölüm olgusu etrafında oluşan âdet, inanma ve rutüelleri algılama ve yorumlama biçimleri anlaşılmasına çalışılmıştır.
- ⁶ Örnek, *Anadolu Folklorunda Ölüm*, s.15
- ⁷ Krş, Örnek, *Anadolu Folklorunda Ölüm*, s.16-17,18-19; *Türk Halkbilimi*, Yaşar Kalafat, *Kuzey Azerbaycan-Doğu Anadolu ve Kuzey Irak’da Eski Türk Dinî İzleri*, Ankara 1998, s.142. Köyde, köpeğin ulumasıyla ilgili olarak yapılan bir yorum da, Abdal Musa’nın askerinin geldiğini sezmesi ya da görmesi şeklindedir. Zira, köyde, köpeğin gözlerinde perde olmadığına, dolayısıyla da her şeyi görebileceğine inanılmaktadır. Bu

nedenle, köpeğin ulumasının önüne geçmek için başvuru uygulama, ayakkabıların ters çevrilmesi şeklindedir.

⁸ Bu durumda hasta, evdekilere sürekli olarak daha önce ölenlere ilişkin söz açar. Onları rüyasında gördüğünden sözeder, hatta bazen, “falancı kapıya geldi, O’nu niye karşılamıyorsunuz?” gibi laflar eder.

⁹ Krş., Örnek, *Türk Folklorunda Ölüm*, s. 30-34; *Türk Halkbilimi*, s. 209-211.

¹⁰ Alevîlik’te, “Mürşid”, “Pir” ve “Rehber” tabirleri, “Ocak” soyundan gelen kişileri ifade etmek üzere, dinsel otorite olan Dede’nin sıfatı olarak kullanılmaktadırlar.

¹¹ Gülbank; tarikat, yol törenlerinde, yüksek sesle okunan öze dua, yakarışlardır. Korkmaz, *Ansiklopedi*, s.180. Gülbankların eski Türk şaman inancındaki “algış” olarak bilinen dualar ile büyük benzerlikleri vardır. Yine, Kazak Türkleri arasında kullanılan “algış”lar da Alevî gülbenkleriyle büyük benzerlikler göstermektedir. Mehmet Eröz, *Türkiye’de Alevîlik ve Betaşilik*, İstanbul 1997, s. 280. Gülbenkler, cemaat tarafından yüksek sesle ve Türkçe olarak okunurlar. J. Kingsley Birge, *Bektaşilik Tarihi*, (Çev. R. Çamuroğlu), İstanbul 1991, s.187. Araştırma sahamızda ölüm döşegindekilere karşı okunan gülbanklardan birisi: “*Bismillah...Allah’ın adıyla. Rasullullah’ın dini üzere. Allah’tan geldik, yine O’na döneceğiz. Allah’ım O’nun işini kolaylaştır. Sana kavuşmasını mutlu kıl...Allah, Muhammed, Ali inancı üzerine ölmüş olsun. Ey Allah’ım! O’nu bağışla, derecesini yücelt, O’nu ve bizleri affet, kabrini geniş kıl ve orasını nurunla aydınlık kıl.*” şeklindedir.

¹² Karacaköy’de, Sünnî gelenekte kullanılan salavatın sonuna: “*ve âli evladi seyyidina Muhammed*” lafzı eklenmek suretiyle “*Allahümme sallı ala seyyidina Muhammedin ve âli evladi seyyidina Muhammed*” şeklinde getirilmektedir.

¹³ Alevîlik’te, Alevî bir anne ve babadan doğması nedeniyle, doğal olarak Alevî toplumunun bir ferdi olarak sayılan bireyler; dinsel açıdan da Alevî toplumunun tam bir üyesi haline gelebilmek için, Dede huzurunda, “*ikrar verme*” veya “*nasip alma cemi*” adı altında gerçekleştirilen dinsel bir törenle bir ocağın talibi olmaya karar verirler ki, işte buna, nasip veya ikrar alma denir.

¹⁴ Nitekim Buyrukta Ölmeden önce ölmek, “*ölmeden önce ölünüz, Allah’a hesap vermeden kendinizi hesaba çekiniz*” mealindeki hadise dayandırılmaktadır. Bununla, insanın nefsinin ve hırsını öldürmesine (yani, yenmesine) vurgu yapılmaktadır. Bkz., *İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, (Haz. A. A. Atalay), İstanbul 1996, s. 212.

¹⁵ Köylülere göre, Dede huzurunda sorgulanan kişinin, daha önce yaptıkları artık bir sır olarak kalmakta (köylülerin tabiriyle, bunlara yer ve gök şahittir) ve böylece kişi, âdeti anasından yeni doğmuş gibi kabul edilmektedir.

¹⁶ Örnek, *Türk Folklorunda Ölüm*, s.44; *Türk Halkbilimi*, s.214.

¹⁷ Krş., Kalafat, *Kuzey Azerbaycan-Doğu Anadolu ve Kuzey Irak’da*, s.150

¹⁸ Nitekim, araştırma kapsamında sık sık görüşlerine başvurduğumuz 83 yaşındaki Seher Kaplan, bir yakının ölümü üzerine duygularını şu şekilde dile getirdiğini ifade etmiştir:

*Karanlıkta şaşırırım yolumu,
Felek kırdı kanadımı kolumu,
Gözüm görmedi kardaşlarımı*

*Garibim, yoktur arkam,
Felek kırdı kolumu kanadımı,
Çıkam Gülmez Tepesi’ne
Gariplerimin yoluna bakam.*

- ¹⁹ Bu kazanlarda ısıtılan sudan arda kalanı, sadece ısıtıldığı ateşin söndürülmesinde kullanılır; başka hiçbir işte kullanılmaz. Ayrıca, söz konusu kazanlar, yıkanma işini takip eden ilk üç gün boyunca, yıkamanın gerçekleştiği mekanda ters çevrilmekte ve atlarında mumlar yakılmaktadır.
- ²⁰ Köylüler, gömleklerden birisinin yeşil renkte olmasını, Hz. Hüseyin'in elbisesinin yeşil renkte olduğu inancından kaynaklandığını belirtmektedirler.
- ²¹ Karacaköy'de, Sünnî gelenekten farklı olarak, ölümü takip eden ilk üç günde mezara su dökme ve ölünün yabancı hayvanlar tarafından mezardan çıkarılmasının önüne geçmek amacıyla, definin gerçekleştiği ilk gece, mezar üzerinde barut yakma gibi bir takım âdetler vardır.
- ²² Örnek, elbiselerin yıkandıktan sonra dağıtılması şeklindeki uygulamayı, ölü sahiplerinin "*ölümün bulaştırdığı öldürücü etki*"den kurtulma gayelerine bağlamaktadır. Örnek, *Türk Folklorunda Ölüm*, s.75.
- ²³ Örnek, *Türk Folklorunda Ölüm*, s.81;
- ²⁴ Eski Türkler'de "yuğ törenleri" hakkında geniş bilgi için bkz., Abdülkadir İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, İstanbul 1976, s.118-120; Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançının İzleri*, Ankara 1990, s.109-117, .
- ²⁵ Özellikle düğün yapılmamaya çok dikkat edilir. Ancak, komşular, ölümden önce düğün yapma kararı almış ve gün belirlemişlerse, ölünün yakınlarından helâllik olma koşuluyla düğünlerini yaparlar.
- ²⁶ Örnek, *Türk Folklorunda Ölüm*, s.79.
- ²⁷ Sünnîlerde, etin kemikten ayrılmasının, ölünün elli ikinci gecesinde gerçekleştiğine inanıldığından, bazı yörelerde, elli ikinci gece mevlit okutma geleneği mevcuttur.
- ²⁸ Karacaköy'de, ölünün kırkinci gününe atfedilen önemin bir diğer nedeni de, meleklerin kendisini terk ettiğine inanılan ölüyü, bu günde yalnız bırakmamaktır. Bu inanişe göre, nasıl ki doğum yapan bir kadını kırk gün boyunca, her gün bir melek korursa; ölüyü de kırk gün boyunca bir melek korumakta ancak, kırkinci gün terk etmektedir.
- ²⁹ Burada dikkati çeken bir uygulama da, "*hayır yemeği*"nden bir gün evvel, hayvan/hayvanların kesileceği bıçağın okutulması şeklindedir. Bu uygulama şu şekilde gerçekleştirilir. Ölü evinden alınan ve ertesi gün hayvanın boğazlanmasında kullanılacak bıçak ve küçük bir kase içerisine konulan tuz, okutturulmak üzere Dede'ye veya imama götürülerek, kesme işleminin gerçekleştirileceği zamana denk gelecek bir zaman diliminde okutturulur.